

مؤلفه‌های علوی در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی در تطبیق با مضامین

مذهبی کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی در نیریز

تاکنون اندیشه‌های حضرت علی (ع) از زوایای گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است اما کمتر به صورت مستقل به بازتاب آن در اندیشه علمای شیعی توجه شده است. یکی از علمای شیعه سید قطب‌الدین نیریزی (متوفی ۱۱۷۳ ه.ق) است. سید قطب‌الدین نیریزی از حکمای شیعه عصر صفوی است که نقش مهمی در تحول گفتمان سیاسی- شیعی زمانه ی خویش داشته است. گرچه معرفت‌شناسی دینی وی از سوی محققان مورد مطالعه قرار گرفته است، اما تاکنون اندیشه سیاسی ایشان مغفول مانده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی انجام شده است. در این پژوهش بر اساس روش جستاری توماس آرتور اسپریگنز، مهمترین مؤلفه‌های علوی تأثیرگذار در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی مورد واکاوی قرار گرفته است و با مضامین مذهبی کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی مقایسه شده است. نتایج تحقیق حاکی از این است که سید قطب‌الدین نیریزی به پیروی از حضرت علی (ع) و به تبع آن مؤلفه‌های اصیل علوی از جمله نهج‌البلاغه و زیر مجموعه‌های آن همچون تعقل‌گرایی و اختیار باوری سعی در بنای اندیشه سیاسی خویش داشته است، از این رو نقد علمای قشری، نقد حاکمیت صفوی، توجه به اهمیت و جایگاه مردم در اداره جامعه و انتخاب سلطان، مهم‌ترین دلالت‌های تبیینی (وضعیتی) و تأکید بر عمل مسئولانه در برابر انزوای عافیت‌طلبانه، اجرای تعهدنامه سیاسی مهم‌ترین دلالت‌ها و مقومات هنجاری و تضمینات سیاسی اندیشه سید قطب‌الدین نیریزی بوده که این نکات با مضامین کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی برابری می‌کند.

اهداف پژوهش:

۱. بارشناسی مؤلفه‌های علوی در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی.
۲. تطبیق اندیشه‌های سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی با کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌های علوی چه تأثیری بر اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی داشته است؟
۲. مضامین کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی چه شباهتی با اندیشه‌های علوی سید قطب‌الدین نیریزی دارد؟

کلمات کلیدی: مؤلفه‌های علوی، سید قطب‌الدین نیریزی، اندیشه سیاسی، کتیبه، سید احمد نیریزی.

مقدمه

از منظر تاریخی، اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی (متوفی ۱۱۷۳ ه.ق) به اواخر عصر صفویه متعلق بوده است. زندگی وی مصادف با هجوم افغان‌ها به ایران و سقوط حکومت شاه سلطان حسین بوده است. در این دوره، هنوز خاطره قدرت بلامنازع پادشاهان شیعی صفوی در اذهان ایرانی‌ها زنده نمانده بود. صفویان براساس سه رکن شیعه‌گری، صوفی‌گری و ملی‌گرایی، توانستند اقتدار سیاسی پر دامنه‌ای را به وجود آورند و با تکیه بر اعتقادات شیعی و ادعای سیادت و پیوند با امامان شیعه، توانستند مشروعیت سیاسی کسب کنند. اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین بعدها منابع و مستندات مشاهده گردید. در این میان در کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی نیز مشترکاتی با اندیشه‌های قطب‌الدین نیریزی نیز نمود پیدا کرد. احمد نیریزی در حدود سال ۱۰۶۰ ه.ق. در نیریز دیده به جهان گشود. نام پدرش محمد و ملقب به شمس‌الدین بود. احمد پس از تحصیلات اولیه، در دوره شاه سلیمان صفوی راهی پایتخت، اصفهان، شد. گمان می‌رود که مشق خط را نزد محمدصادق تبریزی آغاز کرده و سپس برای تکمیل رموز هنر به محضر محمدابراهیم قمی (فرزند محمدنصیر) راه یافته است. اگرچه از نیریزی خط‌های، ثلث، رقع، نستعلیق و شکسته نستعلیق نیز به جای مانده اما وی نسخ را عرصه یگانه‌سازی خود ساخته و سبک از نسخ‌نویسی را که پیش از وی در حال شکل گرفتن بود، سر و سامان داد و نسخ ایرانی را به رسمیت رساند و مشهورترین استاد نسخ ایرانی گشت لذا در صدد بررسی تطبیقی مضامین کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی با مؤلفه‌های علوی اندیشه‌های قطب‌الدین رازی است.

در خصوص موضوع پژوهش حاضر تاکنون تحقیق جامعی در ابعاد مختلف آن به عمل نیامده است و تک‌نگاری‌هایی که عرضه شده است، عمدتاً با رویکرد بیرونی است که پیش‌فرض‌های شرق‌شناسانه را از خارج به اندیشه سیاسی اسلام تحمیل می‌کند و بر اساس آن حکم انحطاط و زوال اندیشه صادر گشته و در گستره تاریخ و سنت سیاسی اسلام تعمیم داده می‌شود. از جمله این آثار می‌توان به زوال اندیشه سیاسی در ایران نوشته جواد طباطبایی اشاره کرد. در معدود تحقیقاتی که هم با رویکرد درونی صورت گرفته است، به بازتاب مؤلفه‌های علوی در اندیشه سیاسی علمای شیعی عنایتی نشده است؛ از جمله این آثار می‌توان به اندیشه سیاسی ملاصدرا، اندیشه سیاسی فیض کاشانی، اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین طوسی و اندیشه سیاسی شیخ بهایی که توسط محققینی همچون دکتر نجف لک زایی، دکتر بهروز لک، محسن مهاجر، علی خالقی و داوود فیرحی به نگارش درآمده‌اند، اشاره کرد. تنها آقای مهدی فدائی مهربانی و عبدالحسین خسرو پنا (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «عرفان و راه برون رفت از بحران سیاسی در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی» به بازتاب بعضی مؤلفه‌های علوی در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین البته به صورت ناهمگون اشاره کرده‌اند. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر مستندات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی در صدد واکاوی ارتباط مضمومی کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی با اندیشه قطب‌الدین رازی است.

نتیجه‌گیری

سید قطب‌الدین نیریزی (متوفی ۱۱۷۳ ه.ق) از حکمای شیعه اواخر عصر صفوی است که نقش مهمی در تحول گفتمان سیاسی - شیعی زمانه‌ی خویش داشته است. برخی اندیشه‌های وی با کتیبه‌های مقبره سید احمد نیریزی در نیریز همخوانی دارد. گرچه مبانی سه‌گانه اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین تحت تأثیر فضای زمانه از جمله سقوط صفویه بوده است. اما بیشتر مؤلفه‌های آن ریشه در اندیشه و سیره امام علی(ع) دارد و حتی برای سیاست امروزی جوامع اسلامی کاربرد دارد. از این رو عبارات نیریزی بسیار زیرکانه و دارای اندیشه‌ای عمیق است. او مرتباً تکرار می‌کند که حتی اگر فتنه افغان نیز از میان برچیده شود «علت نخستین» همچنان باقی است. این نشان می‌دهد در نظر وی تنها تشکیل حکومتی بر مبنای اندیشه علی(ع) و عهدنامه مالک که در آن سه رکن سلطان، مردم و علما لحاظ شده باشند، می‌تواند صفویان را از بحرانی که گرفتار آن شده بودند، خارج سازد. بدین ترتیب، وی سعی دارد با وارد کردن عامل مردم در معادله قدرت؛ ضمن کنترل اهرم قدرت، نوعی حکومت مردم‌سالار را معرفی و تبیین کند. بنابراین نتایج تحقیق حاکی از این است که مبانی، رهیافت‌ها نظری و دلالت‌های سه‌گانه اندیشه سیاسی سید قطب - الدین بر اصولی علوی استوار بوده است. در پیوند با این موضوع مؤلفه‌های اصیل علوی از جمله نهج‌البلاغه، تعقل‌گرایی و اختیار باوری مهم‌ترین دلالت‌های معرفتی اندیشه سیاسی و نقد علمای قشری، نقد حاکمیت صفوی، توجه به اهمیت و جایگاه مردم در اداره جامعه و انتخاب سلطان مهم‌ترین دلالت‌های تبیینی (وضعیتی) و تأکید بر عمل مسئولانه در برابر انزوای عاقبت‌طلبانه، اجرای تعهدنامه سیاسی مهم‌ترین دلالت‌ها و مقومات هنجاری و تضمینات سیاسی اندیشه سید قطب‌الدین نیریزی بوده که همگی ریشه در سیره و اندیشه امام علی(ع) داشته است.

منابع:

- احسانی مقدم، علی؛ کامگار، فرید. (۱۳۹۰). کتاب‌شناسی میرزا احمد نیریزی، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی
- اسپریگنز، توماس. (۱۳۷۷). فهم نظریه‌های سیاسی، ترجمه فرهنگ رجایی، چاپ چهارم، تهران: نشر آگاه.
- بشارت، مهدی. (۱۳۹۰). «تشیع و ادوار اندیشه سیاسی، در باب در باب فراز و فرودهای اندیشه‌ی سیاسی شیعه از پیدایش تا حال، دو ماهنامه سوره اندیشه، ش ۵۶-۵۷.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۳). «عقل در سیاست: سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی»، تهران: نگاه معاصر، شماره ۶.
- جناتی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۰). ادوار اجتهاد، قم: بی‌نا.
- چهاردهی، نورالدین مدرس. (۱۳۸۲). سلسله‌های صوفیه در ایران، تهران: علمی فرهنگی.
- خاوری، اسدالله. (۱۳۶۲). ذهبیه، تصوف علمی آثار ادبی، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- داوری اردکانی، رضا. (۱۳۷۷). «عرفان و سیاست»، فصلنامه متین، شماره ۷.
- سید جوادی، احمد و دیگران. (۱۳۶۶). دایره المعارف تشیع، ج ۴، تهران: انتشارات حکمت.

شیبی، کامل مصطفی. (۱۳۵۹). تشیع و تصوف، ترجمه علیرضا ذکاوتی، تهران: دانشگاه تهران.

طباطبایی، سیدجواد. (۱۳۶۸). درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی ایران، چاپ دوم، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

عقیلی، سید احمد. (۱۳۸۹). «تحولات سیاسی و علمی تصوف از سقوط صفویه تا بر آمدن زندیه ۱۱۳۵-۱۱۶۳ ق»، نشریه تاریخ ایران، ش ۶۶/۶۵.

فدائی مهربانی، مهدی؛ خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۱). «عرفان و راه برون رفت از بحران سیاسی در اندیشه سیاسی سید قطب‌الدین نیریزی»، فصلنامه حکومت اسلامی، شماره ۶۵.

فضائی، حبیب‌الله. (۱۳۶۲). اطلس خط، تهران: سروش.

کلینی الرازی، ابی جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. (بی‌تا)؛ اصول کافی، ج ۱، ترجمه و شرح سیدجواد مصطفوی، تهران: انتشارات مسجد.

منوچهری، عباس. (۱۳۸۸). «نظریه سیاسی پارادایمی». دو فصلنامه علمی پژوهشی «پژوهش سیاست نظری» دوره جدید، شماره ۶.

مهاجرنیا، محسن. (۱۳۸۰). «تاریخ اندیشه سیاسی در اسلام»، فصلنامه قبسات، شماره ۲۰ و ۲۱.

نسفی، عزیزالدین. (۱۳۸۴). مجموعه رسائل (مشهور به کتاب الانسان الكامل)، با پیشگفتار هانری کربن، تصحیح و مقدمه ماریژان موله، ترجمه مقدمه از سیدضیاءالدین دهشیری، تهران: انتشارات طهوری.

نیریزی، سید قطب‌الدین محمد. (۱۳۷۱). رساله سیاسی در تحلیل علل سقوط دولت صفویه و راه حل بازگشت آن به قدرت، به اهتمام رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

نیریزی، سید قطب‌الدین محمد. (بی‌تا). فصل الخطاب یا حکمت العلوی، نسخه خطی شماره ۳۶۴/۳ دانشگاه تهران.